

Evert Werkman e.a.

HET DAGELIJKS
LEVEN IN DE
TWEEDE
WERELDOORLOG

EVERT WERKMAN E.A.

**HET DAGELIJKS LEVEN
IN DE
TWEEDE
WERELDOORLOG**

Omniboek

Dit boek is een samenvatting van de inhoud van het boek *Dat kan ons niet gebeuren* dat in 1980 als 'Boek van de Maand' werd uitgegeven door de Bezige Bij. De rechthebbenden van de tekst zijn Evert Werkman (1915-1988), Madelon de Keizer en Gert Jan van Setten. De rechten op het beeldmateriaal zijn in 1980 voor deze uitgave verleend aan Inmerc BV. Voor deze editie van Omniboek is tevens geput uit de collecties van E. Smit en E. van de Schootbrugge. De uitgever heeft gemeend daarmee alle rechthebbenden op copyright op het beeldmateriaal te hebben bereikt. Zij die desondanks menen aanspraak te kunnen maken op deze rechten, kunnen zich tot de uitgever wenden.

De rechten voor deze editie werden verleend aan Uitgeverij Omniboek met toestemming van CPNB en Inmerc BV.

Uitgeverij Omniboek
Postbus 13288
3507 LG Utrecht
www.omniboek.nl

© Inmerc BV, Utrecht/Wormerveer, 1979/1980

© Uitgeverij Omniboek, 2016

ISBN 9789401907583

NUR 689

Omslagontwerp: Garage BNO, Kampen

Opmaak binnenwerk: Egbert van de Schootbrugge & Marjolein Mouw

Alle rechten voorbehouden. Niets van deze uitgave mag verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, getransformeerd tot software of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opname of enig andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

All rights reserved. No part of this publication may be reproduced, distributed, or transmitted in any form or by any means, including photocopying, scanning, or other electronic or mechanical methods, without the prior written permission of the publisher, except in uses permitted by copyright law.

INHOUDSOPGAVE

7	De aanloop tot de oorlog
17	Mei 1940: bijkomen uit de verdoving
29	Van je bonnen alléén kun je niet leven
47	Ambtenaren? Die hebben nergens last van
63	Laat je niks wijsmaken
81	Vluchten in vergetelheid
103	Dwangarbeid
123	Spoedig zullen wij een tragedie beleven
141	De bevrijding
153	Chronologisch overzicht

DE AANLOOP TOT DE OORLOG

Nederland had in 1939 een bevolking van bijna negen miljoen inwoners. Het land bevond zich in een diepe crisis die begonnen was met de koersval op de New Yorkse effectenbeurzen op 24 oktober 1929. De werkloosheid was enorm, op het dieptepunt in januari 1936 zaten 475.000 mensen zonder baan. Gezinnen moesten leven van een minimale uitkering. Bijvoorbeeld: in de havens verdiende een arbeider in 1934 f 30,- bruto per maand. Bij werkloosheid kreeg hij f 15,-, tenminste, als hij getrouwd was en minimaal twee kinderen had. Van zo'n inkomen kon geen enkel gezin rondkomen, ook al waren de prijzen van levensmiddelen en de huren relatief laag. Brood, melk, aardappelen, eens in de week een stukje vlees, dat kon allemaal nog net van zo'n bedrag. Al het andere was luxe, van het wekelijkse bioscoopkaartje, het lidmaatschap van de sportclub en het krantenabonnement tot de premie voor het begrafenisfonds en de contributie voor vakbond, omroepvereniging of politieke partij.

Waren een paar wijken verderop de aardappelen een cent goedkoper, dan loonde dat de moeite van een wandeling. Voor nieuwe kleding werd gespaard. Het verschil tussen wat werklozen en werkenden konden besteden, was groot. Wie werkte, kon f 25,- voor een

Werklozen lieten dagelijks hun kaarten stempelen, om te bewijzen dat ze niet clandestien werkten.

nieuwe fiets betalen of f 1,- voor een diner in een goed restaurant. Pianoles kostte f 0,50 per uur. Autorijlessen kostten in 1935 f 1,- per les. Voor de bestrijding van de crisis had de regering maar één oplossing: bezuinigen. Lagere lonen dus, minder staatsuitgaven, lagere belastingen. Dat werklozen recht op een uitkering hadden, beviel Colijn – de grote politicus van de jaren dertig – helemaal niet. Armen moesten maar aankloppen bij de armenzorg die was geregeld in de Armenwet van 1912. Colijn vond de armensteun te hoog en verlaagde die in 1934 van f 12,72 per week naar f 11,51. Tegen die maatregel kwamen de arbeiders in de hoofdstad in verzet. Bij hevige gevechten met politie en leger vielen zes doden en dertig gewonden. Dit zogeheten Jordaanoproer was de enige grote demonstratie tegen het overheidsbeleid.

Staken in crisistijd was gevaarlijk, want de verliezer kon op diepe armoede rekenen. Tegenover werkgevers die samen een front vormden, kon de verdeelde vakbeweging geen vuist maken.

Bijverdienen werd de werklozen onmogelijk gemaakt, want iedere

morgen moesten ze hun kaart laten stempelen en dat betekende vaak lang in de rij staan. Bovendien mochten controleurs op ieder moment bij een steuntrekker naar binnen gaan om te zien of hij wel thuis was en zo niet, waar hij dan wel was en wat hij deed. Opgegeven bijverdiensten werden van de steun afgetrokken; daar schoot men dus weinig mee op.

Er waren vrouwen die probeerden te werken als dienstbode of werkster, maar het land was overstroomd met Duitse dienstmeisjes die voor weinig geld het zwaarste werk wilden doen. Jonge, ongetrouwde meisjes verdienden een fooi als winkelmeisje, typiste, naaister, inpakster of caissière, maar vaak kregen ze meteen al te horen dat ze op hun achttiende zouden worden ontslagen, eenvoudig omdat ze dan te duur werden.

Trouwens, een gehuwde vrouw hoorde thuis te zijn. De man was het hoofd van het gezin. Hij regelde alles. De vrouw had het toch al te druk met de gewone dagelijkse dingen. Wasmachine en koelkast waren vrijwel onbekend, stofzuiger en elektrisch strijkijzer waren luxe. In arbeiderswoningen was geen douche, en een geiser was een weelde die bijna niemand zich kon veroorloven.

Toen de regering in 1936 na lang aarzelen besloot de gulden te devalueren en de export weer een beetje op gang kwam, zette een lichte daling van de werkloosheid in en kwam er weer wat hoop. Wel stegen nu de prijzen en werd de kloof tussen arm en rijk nog groter. De armoede leek uitzichtloos, mensen voelden dat ze voorgoed waren afgesneden van een toekomst, en dat was misschien wel het ergste: er leek geen einde aan de crisis te komen.

Wie nog wel geld had en zich de luxe van een vakantie kon permitteren, kon in de carnavalstijd per bus naar het feestvierende Rijnland. Er waren 14-daagse reizen naar Beieren, het Sauerland, de Harz. Daar zag alles er anders uit dan thuis. Daar wapperden de

Mussert omringd door kameraden van de NSB.

hakenkruisvlaggen en werd er gewerkt aan Autobahnen. Werklozen waren er niet in Duitsland. Had Hitler het Duitse volk weer op de been gebracht en was er daar echt wederopbouw?

De opkomst van het nationaal-socialisme was in Nederland argwanend gevolgd. De retoriek van Hitler vond hier weinig enthousiasme, maar nu hij sinds het voorjaar van 1933 aan de macht was, verdween bij velen de twijfel.

Het fascisme van de Italiaanse Mussolini had in Nederland wel navolging gevonden, ook al stelden de talrijke fascistische groepen en groepjes weinig voor. Ze kwamen en gingen. Maar de onvrede met het democratische systeem groeide.

In december 1931 had de Utrechtse waterstaatsingenieur Anton A. Mussert met een handvol medestanders de Nationaal-Socialistische Beweging opgericht, het zoveelste partijtje dat Mussolini en Hitler trachtte na te volgen, maar Musserts partij had succes. Zijn kiezers kwamen uit alle lagen van de bevolking: arbeiders die de bestaande

De offices van bijvoorbeeld het Nationaal Crisiscomité waren goedbedoeld, maar de armoede kon er, ondanks het ere-presidentschap van prinses Juliana, niet mee worden bestreden.

partijen niet meer vertrouwden, middenstanders die door de crisis hun zaak ten onder zagen gaan, boeren die tegen Colijns crisisbeleid waren, en ook Oranjegezinden, omdat Mussert trouw aan het koningshuis voorstond. Mussert zou de Nederlandse nationale eenheid smeden, hoopten ze, en een eind maken aan de hopeloze verdeeldheid.

Die verdeeldheid was er niet alleen op politiek terrein. Er waren honderden scheidslijnen: kerkelijk en op onderwijsgebied, in het verenigingsleven, bij de vakbeweging. Er waren openbare, rooms-katholieke en protestantse scholen. Er waren roomse, christelijke en neutrale vakbonden en werkgeversorganisaties, landbouw- en middenstandsorganisaties, sportbonden enzovoorts. Lezers van de ene krant wantrouwden lezers van andere kranten, leden van de ene omroep zetten hun radio uit als een andere omroep de uitzending overnam. Hoe zou iemand als Mussert eenheid kunnen smeden in dit verdeelde land? Door op te staan tegen de vijand, het bolsjewisme, het 'rode gevaar'.

Bij de verkiezingen voor de Provinciale Staten van 1935 haalde de NSB bijna 8 procent van alle stemmen en kreeg 44 zetels. De verkiezingsuitslag gaf een beeld van de aanhang van Mussert in het land. De Drentse gemeente Anloo had de meeste NSB-stemmers, bijna 39 procent. Ook gemeenten als Bloemendaal, Zandvoort, Voorburg, Naarden en Rijswijk scoorden hoog.

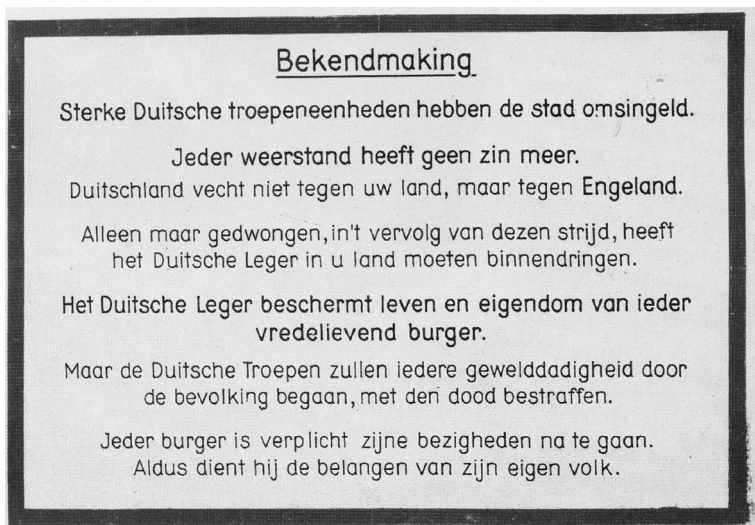
Het verkiezingssucces zorgde ook voor meer leden. In 1933 had de NSB nog geen 1000 leden, een jaar later waren het er 21.000 en in januari 1936 stonden er 52.000 ingeschreven. Daar waren er in 1940 nog 32.000 van over. Bij de Tweede Kamerverkiezingen van 1937 kreeg de NSB maar twee van de honderd zetels. Colijn bleef, ondanks alles, de 'sterke man'.

Een Nederlandse soldaat bewaakt de spoor- en verkeersbrug over de Maas bij Venlo.

Nederlandse soldaten schaatsen over het ijs van de Hollandse Waterlinie in de winter van '39-'40. Een oorlog leek voor de meesten ondenkbaar.

Dit pamflet werd door de Duitsers boven Den Haag uitgestrooid.

Intussen broeide en smeulde het om ons heen. Italië bezette Abessinië, in Spanje woedde een bloedige burgeroorlog. De fascistische generaal Franco werd gesteund door zowel Duitsland als Italië. Honderden Nederlanders vertrokken om in Spanje de democratie te verdedigen.

Duitsland toonde zijn militaire macht toen Hitler besloot het Rijnland te remilitariseren, vervolgens Oostenrijk te annexeren en daarna van Tsjecho-Slowakije afstand van Sudetenland te eisen.

Dit leidde in 1938 tot een internationale politieke crisis toen het er even op leek dat Engeland Hitler een halt wilde toeroepen. Maar de Engelse premier Chamberlain aanvaardde in München de eisen van Hitler. De nog jonge staat Tsjecho-Slowakije kreeg van geen enkel Europees land de steun die eerder was toegezegd, en Chamberlain sprak de legendarische woorden: *'Peace for our time'*.

In 1938 maakte ook Nederland zich op voor een oorlog. Er werd verduisterd, bij de grote steden werd luchtdoelgeschut opgesteld. Haastig bestelde de regering in het buitenland artillerie, tanks en vliegtuigen. Maar de dreiging ging voorbij.

Het gevaar van een oorlog werd echter in 1939 snel groter: half maart trokken de Duitse troepen Praag binnen; in april had Italië Albanië veroverd; in de zomer tekende de nieuwe crisis rondom Danzig en Polen zich steeds duidelijker af; en op 22 augustus werd bekend dat Duitsland een niet-aanvalsverdrag had gesloten met de Sovjet-Unie. Vrijdag 1 september 1939 rukten Duitse troepen Polen binnen. De Tweede Wereldoorlog was begonnen.

Op 10 augustus 1939, drie weken voor de Tweede Wereldoorlog begon, kreeg Nederland een nieuwe regering met als premier jonkheer Dirk Jan de Geer. De Geer was van 1926-1929 ook al premier geweest. Eén besluit, genomen door het laatste kabinet Colijn, werd nog uitgevoerd. Voor de Joodse vluchtelingen uit Duitsland had de regering een kamp gepland bij de gemeente Westerbork in Drenthe. De aanleg daarvan werd voortvarend aangepakt.

Op 29 augustus waren er 550 treinen nodig om het Nederlandse leger te mobiliseren. Binnen 24 uur hadden 144.000 militairen en 14.000 paarden hun bestemming bereikt. De mobilisatie omvatte – inclusief de dienstplichtigen die al onder de wapenen waren – zo’n 250.000 man. Toch was de algemene gedachte dat de Duitsers Nederland met rust zouden laten. We waren neutraal, hadden deze oorlog niet gewild en kozen geen partij.

De soldaten waren nauwelijks getraind, hadden verouderde wapens en er was te weinig munitie. Maar de Nieuwe Hollandse Waterlinie werd als onneembaar gezien, en niemand kon zich voorstellen dat de bruggen over de rivieren en kanalen opgeblazen zouden kunnen worden. Vliegtuigen van zowel Duitsers als Engelsen

konden 's nachts ongestoord overvliegen. Neutraal Nederland onderging de schendingen van het luchtruim lijdzaam.

Er werd hard gewerkt aan de versterking van de linies in Brabant en bij de Grebbeberg. Het land daarachter zou zo nodig onder water worden gezet en was dan ondoordringbaar. Over luchtlandingstroepen dacht niemand na. De winter van 1940 was bitter koud, en op 9 april bereikten alarmerende berichten ons land. Duitse troepen waren Denemarken en Noorwegen binnengevallen. Het was nu wel duidelijk wat het lot van Nederland zou zijn. In de vroege ochtend van de 10e mei was het zover. Vier dagen later regenden er brandbommen op Rotterdam, en de dag daarop capituleerden de Nederlandse strijdkrachten.

Biografie van de bezetting 1940-1945

Als in mei 1940 de nazi's Nederland binnenvallen, is de bevolking verlamd van ontzetting en schrik. Maar na de schok van de meidagen pakt de Nederlandse bevolking buiten Rotterdam het 'gewone' leven en werk snel weer op.

Langzaam maar zeker veranderen steeds meer zaken. Voedsel en kleding gaat op de bon, het persoonsbewijs wordt ingevoerd. Joodse Nederlanders worden overal geweerd en buitengesloten, daarna opgepakt en gedeporteerd om nooit meer terug te keren.

Ook het onderwijs verandert snel tijdens de Tweede Wereldoorlog. Zo wordt het aantal uren Duits uitgebreid en worden NSB'ers als leraar aangesteld. Universiteiten blijven ook toegankelijk, maar in 1943 moeten de studenten een loyaliteitsverklaring tekenen. Mannen worden opgeroepen om te gaan werken voor de Arbeidsdienst of in Duitsland. Het merendeel doet dit niet en duikt onder.

Het dagelijks leven in Nederland was tijdens die bezetting dus niet 'gewoon'. Aan alles was een gebrek en de kans op een arrestatie en verdwijning was altijd aanwezig. Dit boek laat dat dagelijkse leven van toen in woord en beeld herleven.

www.omniboek.nl

Omniboek